

Helder en informatief maar weinig visionair boek over vertrouwen

Boekbespreking

Jan Vorstenbosch

De bekende Brits-Poolse socioloog Zygmunt Bauman begon na zijn pensioen aan een cyclus over de 'vloeibaarheid' van moderne samenlevingen. Naar eigen zeggen omdat hij zich pas toen bevrijd voelde van de academische banden om tot de ware analyse van onze tijd te komen. Bart Nooteboom (1942) was tot 2008 hoogleraar organisatiedynamiek in Tilburg. In 2012 begon hij een veelgelezen blog. Hij schrijft over actuele onderwerpen op basis van zijn wetenschappelijke kennis en filosofisch interesse.

Nu is er een boek dat in belangrijke mate gebaseerd is op die blogs: *Vertrouwen. Opening naar een veranderende wereld*. De auteur schreef eerder een Engelstalig wetenschappelijk boek over vertrouwen dat in 2002 uitkwam. Dit nieuwste boek is gericht op een breed Nederlands publiek en aangevuld met inzichten die vooral door de lectuur van filosofen als Levinas en Nietzsche zijn geïnspireerd. Het thema vertrouwen lijkt buitengewoon actueel, gezien de boodschap van de meest recente Trust Barometer van het toonaangevende Amerikaanse communicatiebureau Edelman dat het vertrouwen van

de burgers in politiek, media en instituties de afgelopen vijftien jaar dramatisch is gekelderde. De financiële crisis, Europa, nepnieuws – zomaar drie dossiers waarin vertrouwen een centrale rol speelt.

Toegankelijke inleiding

Het boek telt zes hoofdstukken. Na een algemene (en nogal lange) inleiding volgen twee meer fundamentele hoofdstukken – ‘Zelf en ander’ en ‘Het goede leven, waarden en deugden’ – en een drietal meer praktische hoofdstukken over de werking van vertrouwen, vertrouwen in de economie en vertrouwen in de samenleving. De stijl is toegankelijk. Nootboom is een goede uitlegger en de lezer is aan het eind van het boek veel te weten gekomen over vertrouwen.

Een belangrijke onderscheiding is die tussen vertrouwen in iets of iemand, en de betrouwbaarheid van datgene of degene aan wie je je vertrouwen schenkt. In dingen krijg je vertrouwen doordat ze telkens weer goed blijken te werken. Bij personen werkt dat vaak hetzelfde, maar soms is vertrouwen juist ruimte geven aan anderen, zonder de

Er wordt door het hele boek veel zinvolle informatie over wetenschappelijke inzichten in vertrouwen en gedrag geboden

zekerheid dat het goed zal gaan. Vertrouwen is echter altijd gebaseerd op betrouwbaarheid. Jammer is dat Nootboom dit onderscheid, hoewel het regelmatig terugkeert, niet gebruikt als een rode

draad door het hele boek heen. De vraag of vertrouwen in allerlei relaties en institutionele contexten niet heel verschillende mechanismen en criteria voor betrouwbaarheid veronderstelt, blijft daardoor een beetje boven het boek hangen.

Een voorbeeld daarvan is een ander belangrijk onderscheid dat Nootboom maakt: dat tussen vertrouwen in de competentie van anderen en vertrouwen in de intenties van anderen. Dit onderscheid werkt prima voor interpersoonlijke relaties, maar levert wel toepassingsproblemen op voor vertrouwen in instituties. Het verklaart misschien waarom het vertrouwen in politici laag is, maar in de democratie veel groter; de democratie presteert, vergeleken bij een dictatuur uitstekend, maar heeft geen intenties. Aan politici worden die wel toegeschreven en dan worden ze, al compromissen sluitend en beloften aanpassend, al gauw als onbetrouwbaar gezien door de burger.

Er wordt door het hele boek veel zinvolle informatie over wetenschappelijke inzichten in vertrouwen en gedrag geboden, bijvoorbeeld in het helder uitleggen van ‘heuristieken’ of vuistregels of routines, met behulp waarvan mensen beslissen om vertrouwen te (blijven) hebben in iets of iemand. Soms is dat ten onrechte. Men gaat bijvoorbeeld door met een onzinnig project, omdat er al zoveel is geïnvesteerd is (het Betuwelijn-syndroom).

De lezer wordt goed bij de les gehouden, doordat analyses en theorie voortdurend worden afgewisseld met passages waarin voorbeelden, concretisering en toelichtingen worden gegeven. Deze lijken veelal ontleend aan blogs. Ze lijken echter nogal eens eerder ingepast 'uit voorraad' dan expliciet bedacht om een theoretisch punt te ontwikkelen. De schrijver is echter meestal helder over waar hij het wel en waar niet mee eens is, bijvoorbeeld als het om de filosofie van Nietzsche en Levinas gaat. Levinas schiet bijvoorbeeld volgens Nooteboom te ver door in zijn aandacht voor de ander.

Centrale gedachte

Er valt dus veel goeds te zeggen over dit boek, en het is zeker voor iemand die in het Nederlandse taalgebied een algemene inleiding in 'vertrouwen' zoekt, heel nuttig. Maar mijn verwachtingen dat in dit boek een nieuwe en inspirerende visie op het vertrouwensfenomeen zou worden gegeven, werden toch teleurgesteld. Dat heeft te maken met twee dingen: de samenhang in het boek als geheel en de relatie tussen de filosofische en wetenschappelijke standpunten van de schrijver. Wat het eerste betreft: ik mis een duidelijke lijn in het boek, een centrale gedachte, een probleem of stelling die de lezer meeneemt tijdens het lezen en die men van meet af aan als baken kan nemen. Het boek leest toch meer als een college of als een reeks blogs dan als een betoog.

De auteur wijst veel vooruit naar wat gaat komen en dat is soms hinderlijk, vooral als het juist spannend wordt, omdat de lezer daardoor wordt afgeleid en afdwaalt. Er wordt veel en goed uitgelegd, maar die uitleg fungeert niet als deel van een argumentatie waarom bepaalde dingen zo grondig misgegaan zijn in de vertrouwensrelaties tussen bijvoorbeeld burgers en politici. Zo'n uitleg lijkt toch voorwaarde voor een inspirerende en uitvoerbare opening naar de toekomst, zoals de ondertitel luidt.

In het laatste hoofdstuk wordt dan een aantal weinig verrassende 'openingen' geboden, zoals het tegengaan van de afbrokkeling van de Europese Unie: de EU moet bewijzen dat 'ze er is voor het volk' en zich niet alleen op marktwerking concentreren, volgens de schrijver. Maar hoe dit institutioneel moet worden vormgegeven, in het verlengde van het basisthema van de werking van 'vertrouwen', wordt niet duidelijk.

Ter illustratie het volgende. Ik las een interview met de bekende Franse econoom Piketty over diens idee om een op inwoneraantal gebaseerd Europees Parlement op te richten. Piketty krijgt de vraag of daarvoor het vertrouwen niet ontbreekt tussen Noord- en Zuid-Europa. Piketty: 'Ik denk dat loyaliteit en vertrouwen zaken zijn die je kunt opbouwen. Solidariteit is nooit iets natuurlijk, het is een constructie, het is maakbaar' (*Trouw*, 12 september 2017). Een ferme, en discutabele stelling, want de vraag is natuurlijk: hoe en langs welke lijnen en mechanismen wordt dat vertrouwen opgebouwd? In het boek van Nooteboom staan wel veel elementen voor een antwoord op zulke vragen, maar geen samenhangend of richtinggevend antwoord. Naast dit pleidooi voor een vergroting van 'handelingsvermogen' van de EU staat bijvoorbeeld een advies om de mogelijkheden van het internet te gebruiken, om beslissingen juist te decentraliseren naar het lokale niveau.

Mijn probleem met deze standpunten is vooral dat ze wel erg algemeen zijn. Welke beslissingen zouden dan gecentraliseerd en welke gedecentraliseerd moeten worden? En waarom? En vooral: welke rol speelt de deugd of waarde van vertrouwen in relatie tot betrouwbaarheid van instituties en internet in die ontwikkelingen? Mijn probleem is ook – en hier komt het tweede punt, de relatie tussen de filosofische basis en wetenschappelijke inzichten omtrent vertrouwen, in beeld – dat het onduidelijk blijft hoe de filosofische

lectuur van Levinas en Nietzsche voor Nooteboom heeft bijgedragen tot deze aanbevelingen op institutioneel niveau. Levinas staat voor zorg voor de ander, Nietzsche voor de moed om individuen te durven zijn. Het werk van beide filosofen is toch

Een nieuwe visie op de spanning tussen enerzijds zelfbeleving en zelfconcepties van individuen en anderzijds structuren en instituties, biedt het boek helaas niet

vooral ook gericht op intersubjectieve (de rol van het Gelaat van de Ander) en individuele processen. Een vertaling naar de politieke of economische realiteit blijft een hachelijke zaak en vindt eigenlijk in dit boek niet plaats.

Nooteboom geeft overigens eerlijk toe dat hij geen filosoof is. Het probleem dat ik hier signaleer is toch vooral dat zijn verwerking van Levinas en Nietzsche aan de oppervlakte blijft en toegepast wordt op een problematiek, die van vertrouwen, waar deze filosofen misschien niet zo heel veel over te zeggen hebben en in ieder geval niet veel over geschreven hebben. Jammer is daarom ook dat de auteur volledig voorbijgaat aan discussies over vertrouwen in de analytische filosofie (voor interpersoonlijk vertrouwen zie o.a. het werk van Annette Baier, en voor politiek vertrouwen zie de bundel van Warren over *Democracy and trust*). Die analytische benadering sluit dichter aan bij concepten in organisatiekunde en economie, de specialismen van Nooteboom.

Tot besluit

Uiteindelijk komt Nooteboom uit dit boek toch vooral naar voren als een verstandig en genuanceerd denker over instituties, gesteund als hij wordt door zijn wetenschappelijke en beleidsmatige kennis en ervaring. Een nieuwe visie op het probleem hoe de spanningen tussen de zelfbeleving en zelfconcepties van individuen enerzijds en structuren en instituties anderzijds kan worden verminderd, biedt hij echter niet. ■

Literatuur

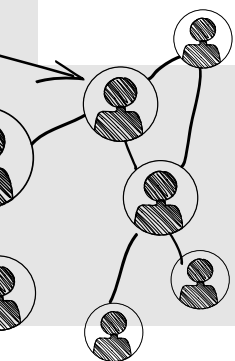
Baier, A. (1991). *'Trust and its vulnerabilities' and 'Sustaining trust'*. Tanner Lectures on Human Values, Volume 13.

Salt Lake City: University of Utah Press.

Edelman (2017). *2017 Edelman trust barometer*. Internet: www.edelman.com/trust2017 (25 september 2017).

Nooteboom, B. (2002). *Trust: forms, foundations, functions, failures and figures*. Cheltenham, UK: Elgar.

Warren, M. (Ed.) (1999). *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dr. J.M.G. Vorstenbosch is universitair docent toegepaste ethiek aan de Universiteit Utrecht. E-mail: vorstenb@planet.nl.

Auteur